

یادآور و یادآورنویسی در تحقیقات کیفی: مطالعه مروری

نغمه رزاقی^۱، محبوبه عبدالرحیمی^۲، مهوش صلصالی^۳

مقاله مروری

چکیده

مقدمه: یادآورنویسی، ثبت یادآورهای فکورانه در مورد آن چیزی است که محقق از داده‌ها می‌آموزد. فقدان یا کم‌توجهی به یادآورنویسی کمبود عمده‌ای در مطالعات کیفی به شمار می‌رود و از آن‌جا که غفلت در یادآورنویسی در نتیجه نهایی یک پروژه تحقیقی تأثیر منفی خواهد گذاشت، این مطالعه با هدف بررسی ابعاد مختلف یادآورنویسی در حوزه پژوهش کیفی انجام شد.

روش: مطالعه حاضر به شیوه مروری و با جستجوی کلید واژه‌های Memoing Memo و Qualitative research در پایگاه‌های اطلاعاتی و مرور کتب مربوط به روش تحقیق کیفی قابل دسترس صورت پذیرفت. حاصل این جستجو، ۴۱ مقاله و کتاب در محدوده سال‌های ۱۹۷۸ تا ۲۰۱۳ بود.

یافته‌ها: پژوهش کیفی یک سفر تکاملی است. پژوهشگر باید انتظار شکل‌گیری ایده‌های متفاوت و تغییر در جهت‌های عملکردی را داشته باشد. این تفاوت‌ها از طریق یادآورنویسی قابل تشخیص و اثرگذاری هستند. یادآورنویسی فرایندی است که وقایع و افکار و تغییرات آن‌ها را با رعایت ترتیب زمانی و با توجه به دلایل و شرایط، بدون سبک نوشتاری خاص ثبت می‌کند. یادآورنویسی نوعی بازاندیشی می‌باشد و برای انعکاس و شرح معانی کدهای مربوط به شرکت کنندگان و پژوهشگر و جهت روشن شدن، مرتب نمودن و گسترش ایده‌ها، ثبت نقل قول‌ها یا عبارات مهم و شناسایی روابط بین کدها و فرضیه‌های مربوط به یک موضوع نوشته می‌شود. یادآورها به انواع یادآورهای کد، نظری و عملی تقسیم‌بندی می‌شوند.

نتیجه‌گیری: یادآورنویسی ابزار مؤثری به منظور غنی شدن تجربه پژوهشی در همه روش‌های کیفی است. پژوهشگران مطالعات کیفی با داشتن دید جامع پیرامون یادآورنویسی می‌توانند به داده‌ها و جهانی که داده‌ها از بستر آن تولید شده است، صادق بمانند و روایی و پایایی پژوهش خود را ارتقا دهند.

کلید واژه‌ها: یادآور، یادآورنویسی، تحقیق کیفی

ارجاع: رزاقی نغمه، عبدالرحیمی محبوبه، صلصالی مهوش. یادآور و یادآورنویسی در تحقیقات کیفی: مطالعه مروری. مجله تحقیقات کیفی در علوم سلامت ۱۳۹۴؛ ۴ (۲): ۲۱۷-۲۰۶.

تاریخ پذیرش: ۹۴/۴/۱۱

تاریخ دریافت: ۹۴/۲/۱۰

۱- عضو هیأت علمی، گروه کودکان، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی مشهد، مشهد و دانشجوی دکتری پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

۲- دانشجوی دکتری پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

۳- استاد، گروه پرستاری، دانشکده پرستاری و مامایی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

Email: mahbobehabdolrahimi@gmail.com

نویسنده‌ی مسؤول: محبوبه عبدالرحیمی

مقدمه

ذهن انسان‌ها به فراموشی سریع تجارب و مشاهدات گرایش دارد. انسان‌ها در تلاش برای جلوگیری از این امر، به یادداشت نکات مهم به سبک و روش خودشان، بدون قانون و قاعده خاصی می‌پردازند و آن را در زمان دلخواه تغییر می‌دهند. از این‌رو، در پژوهش کیفی از یادآوردنویسی (Meomg) استفاده می‌شود (۱). یادآورها (Memo) یادداشت‌هایی هستند که محقق در روند تحقیق و یا بلافاصله پس از جمع‌آوری داده‌ها می‌نویسد تا ایده‌هایی در مورد داده‌ها و طبقات کد شده را شرح و گسترش دهد (۲) و برداشت‌های خود و توصیف وضعیت را (۳) جهت یادسپاری فردی یا اطلاع به دیگران ثبت نماید (۴).

از سوی دیگر، تحقیق به شیوه کیفی به وسیله تأکید روی مفهوم ایجاد شده در بستر (زمینه) مشخص می‌شود. محقق باید با هدف توسعه دادن درک مشترک، به عمق دنیای مشارکت کنندگان وارد شود. دسترسی به این هدف به استفاده از تکنیک‌هایی از جمله یادآوردنویسی وابسته است. یادآوردنویسی محقق را قادر می‌سازد تا با اطلاعات درگیر شود و به عمق آن برسد که در غیر این صورت رسیدن به عمق مطلب مشکل است.

محقق کیفی از طریق یادآوردنویسی قادر است با تحقیق تعامل داشته باشد، با داده‌ها ارتباط قوی برقرار نماید و به معانی داده‌هایی که جمع‌آوری نموده است، حساسیت بالایی نشان دهد (۴). یادآوردنویسی عمل ثبت یادآورهای فکوره در مورد آن چیزی است که محقق از داده‌ها می‌آموزد. این مسأله مانند آن است که پژوهشگر یک پازل بدون تصویر بسازد و از طریق قطعات داده شروع به مرتب‌سازی آن نماید (۱).

یادآوردنویسی یک فعالیت مهم در طول فرایند پژوهش است (۵) که هر محقق گراند تئوری باید این کار را انجام دهد (۶). ماهیت بسیاری از تحقیقات کیفی مستلزم آن است که محقق در ارتباط با موقعیت تحقیق، مشارکت کنندگان و داده‌های تحت مطالعه، موضع متفکرانه داشته باشد؛ چرا که محقق در جهان مشارکت کنندگان غوطه‌ور می‌شود و بازاندیشی، درک تأثیر ذهنیات فرد محقق بر جمع‌آوری و

تفسیر اطلاعات را تسهیل می‌کند (۷). از زمان مفهوم‌پردازی مطالعه، یادآور می‌تواند برای روشن کردن فکر روی موضوع تحقیق و فراهم کردن مکانیسمی برای بیان فرضیات و دیدگاه‌های ذهنی در حوزه تحقیق کمک کننده باشد (۴). یادآورهای مرتب شده پایه‌ای برای گزارش تحقیق هستند (۸). توضیح و شرح در مورد یادآوردنویسی و چگونگی استفاده به منظور توسعه نظری و کار تجربی، به ندرت در مقالات مورد بررسی قرار گرفته و تنها در مجموعه کتاب‌های مفصل در مورد تحقیقات کیفی به آن توجه شده است (۹). از طرف دیگر، فقدان یا استاندارد نبودن یادآوردنویسی، کمبود اصلی مطالعات کیفی به شمار می‌رود (۱۰). نوشتن یادآور در بسیاری از موارد یک بخش غیر شفاف از فرایند پژوهش باقی مانده است (۹) و از آن‌جا که غفلت در یادآوردنویسی، در نتیجه نهایی پروژه تحقیقی تأثیر منفی خواهد گذاشت (۱۱) و نظریه ایجاد شده یک نظریه سطحی به شمار می‌رود و مفاهیم اصلی و پایه تولید نمی‌شود (۱۲)؛ این مطالعه با هدف بررسی نقش یادآور در حوزه پژوهش کیفی انجام گرفت. همچنین، استفاده مؤثر از یادآوردنویسی شرح داده شد و مثال‌هایی در رابطه با کاربرد آن ارائه گردید. تحقیق حاضر به این سؤال که چگونه یادآوردنویسی می‌تواند در ارتقای فرایند و نتایج پژوهش در مطالعات کیفی توسط محققان مورد استفاده قرار گیرد؟ پاسخ خواهد داد.

روش

مطالعه حاضر به شیوه مروری و از طریق جستجوی پایگاه‌های اطلاعاتی قابل دسترس شامل Science Direct، PubMed، CINAHL، Proquest، Blackwell انجام شد. بدین منظور کلیه مقالات و کتب در دسترس در زمینه تحقیقات کیفی با کلید واژه‌های Memo، Memoing و Qualitative research بدون محدودیت زمانی مورد بررسی قرار گرفتند. حاصل این جستجو ۴۱ مقاله و کتاب در محدوده سال‌های ۱۹۷۸ تا ۲۰۱۳ بود.

یافته‌ها

یافته‌های حاصل از بررسی و مرور متون در چند بخش شامل اهمیت و جایگاه یادآورها، سودمندی یادآوردنویسی، ویژگی‌ها و

شفاف می‌گردد (۹). از طریق یادآورنویسی محقق می‌تواند گفتگوی درونی خود را در مورد مذاکره و تلفیق دیدگاه خود و مشارکت کنندگان مشاهده نماید و حساسیت تئوری محقق را افزایش دهد (۲۰).

از طریق یادآورنویسی و تنظیم دقیق ایده‌ها، برای محقق محلی جهت گفتگو با خود و انتقاد سازنده ایجاد می‌شود؛ به طوری که ایده‌ها را برای بازیابی بعد از آن مدیریت و ذخیره می‌نماید (۵) و بانکی از ایده‌ها، افکار، احساسات و اعمال فراهم می‌کند که می‌تواند جهت ترسیم و شکل گرفتن تئوری در نظر گرفته شود. یادداشت‌ها درک مجدد محقق از وضعیت را در مراجعه بعدی تسهیل می‌کند (۱۷، ۳). بنابراین، با مرتب‌سازی یا یکپارچگی می‌توان در آینده از آن‌ها برای هدایت نمونه‌گیری تئوری استفاده کرد (۲۰).

یادآورها در مفهوم‌پردازی مفید هستند (۲۱). استفاده از یادآور باعث افزایش پیچیدگی، تراکم، وضوح و صحت در فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌شود. یادآور محقق را در واقعیت تجربی قرار داده، به موثق بودن (Trustworthiness) تحقیقات کیفی کمک می‌نماید. موثق بودن با پایایی در تحقیقات کمی مترادف است (۱). یادآورها به طور قابل ملاحظه‌ای به فرایند تحقیقات کیفی و اعتبار آن کمک می‌کند (۱۵). همچنین، دقت (Rigor) تحقیق را افزایش می‌دهد (۲۲). بنابراین، محقق به سطح بالاتری از آگاهی در کار خود رسیده، استراتژی‌های بیشتری را برای تغییر، گسترش و بهبود کار خود توسعه می‌دهد (۱۳) و درک عمیق از مفاهیم کلیدی مرتبط را فراهم می‌نماید (۱۵).

خصوصیات یادآورنویسی (ویژگی): یادآورنویسی روند ثابت، پایدار و مداومی در پژوهش (۲۳) و فرایند انعطاف‌پذیری است (۲۴) که وقایع، افکار و تغییرات آن‌ها را با رعایت ترتیب زمانی و با توجه به دلایل و شرایط (به همان نحوی که در بستر اتفاق افتاده است) ثبت می‌کند. یادآورنویسی ممکن است به عنوان تفسیر کردن در نظر گرفته شود (۲۲). خودآگاهی از طریق نوشتن یادآور صحیح، مکمل فرایند بازاندیشی می‌باشد؛ چرا که امکان بازگشت به واکنش‌های اولیه محقق را فراهم می‌کند (۲۵). یادآور می‌تواند یک جمله، یک پاراگراف یا چند

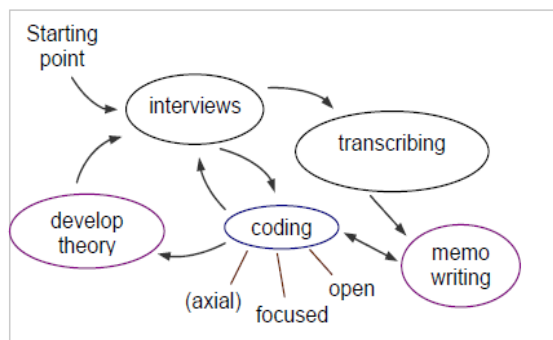
شیوه نگارش یادآورنویسی و انواع یادآورها با ذکر نمونه‌ای از هر کدام ارایه خواهد شد.

اهمیت یادآورها: یادآورنویسی تلاش برای ثبت فرایند تحقیق و تفکر محققان است. همچنین، استفاده از یادآورها کمک به «ساخت یک پازل بدون استفاده از عکس» و شروع به مرتب‌سازی از طریق قطعات داده‌ها می‌باشد (۹). یادآورنویسی روش بسیار مهمی در فرایند پژوهش در نظر گرفته می‌شود؛ چرا که یادداشت‌های متوالی در سطوح مختلف تحقیق، محقق را به طور مستمر درگیر تحقیق و تجزیه و تحلیل داده‌ها نگه می‌دارد و منجر به تعمق روی افکار، ایده‌ها و مقایسه بین آن‌ها می‌شود؛ به طوری که محقق به طور مستقیم ایده‌های مفهومی را که از طریق مقایسه پیوسته میان داده‌ها پدیدار شده‌اند، توسعه می‌دهد (۱۳، ۱۲).

یادآورها سابقه طولی از تحقیقی می‌باشد که ممکن است چند سال به طول انجامد (۹). هنگامی که محقق از سمت تفکر به سمت تصمیم‌گیری و اقدامات می‌رود (۱۴)، اگر چارچوب زمانی مطالعه طولانی باشد، همه ارتباطات مهم بین افکار محقق و فعالیت‌های تحقیقاتی و تصمیمات مربوط به هر مرحله از مطالعه مانند نمونه‌گیری، جمع‌آوری داده‌ها یا رویه‌های تجزیه و تحلیل با یادآورنویسی مرور و حسابرسی می‌شود (۱۵، ۹، ۸، ۳) و این رهگذر بر نحوه این که چگونه ضروریات روش گراندد تئوری استفاده شود، تأثیرگذار است (۱۶). یادآورنویسی ممکن است به خصوص زمانی با ارزش باشد که اقدامات انجام شده در روند پژوهش‌ها توسط دیگران، به عنوان غیر منطقی درک شود (۱۷).

سودمندی‌های یادآورنویسی: نوشتن یادآور، فضا و مکانی را برای کاویدن و کشف کردن ارایه می‌دهد (۵) و ابزار فکورانه‌ای برای ثبت تفکر انتزاعی (۱۸) و تازه‌ترین کشفیات تفکر تحلیلگر است (۱۹). مزایایی برای محقق و نتایج مطالعه در این فرایند مهم عنوان شده است. از جمله مهم‌ترین سودمندی‌های آن می‌توان به این امر اشاره کرد که بهره‌وری در تحقیق را شروع و تداوم می‌بخشد (۵)، فرایند پژوهش مستندسازی می‌شود و مسایل و داده‌ها برای اعضای تیم تحقیق و همکاران که خواستار بررسی نتایج تحقیق هستند،

یادآور به پژوهشگر برای رسیدن به فاصله تحلیلی (Analytical distance) از داده‌های خام کمک کرده، نیروی محقق برای مفهوم‌سازی را فراهم می‌نماید (۱).

شکل ۱. مراحل توسعه گراند تئوری

شیوه نگارش یادآور: چهار فعالیت جمع‌آوری داده‌ها، یادداشت‌برداری، کدگذاری و یادآوردن‌نویسی در پژوهش کیفی به طور هم‌زمان انجام می‌شود (۲۸). یادداشت‌ها (به عنوان مثال بر روی کارت و یا فایل‌های کامپیوتر) در سراسر فرایند تحقیق (از جمله مشاهده و مراحل تجزیه و تحلیل) به طور مداوم نوشته می‌شوند (۱۶). در تمام مطالعه، محقق در دفتر یادداشت مطالبی را وارد می‌کند و روی تجارب تأمل می‌نماید و قسمت مهمی از فرایند تحقیق شکل می‌گیرد که ارتباط بین روش استفاده شده و رویکرد انجام شده را ارایه می‌کند (۲۲). در زمان یادآوردن‌نویسی، محقق باید از خودش سؤال کند که «چه ارتباطی بین یک کد با دیگر کدها وجود دارد؟ آیا این کد یک صفت خاص است یا یک جنبه از دیگر کدها است؟ آیا یک حادثه روی کد یا نتایج دیگر تأثیر دارد یا خیر؟ و چه موقعیت‌هایی روی کدها تأثیرگذار هستند؟» منظور از سؤال کردن، توسعه کدهایی است که می‌توانند به انواع مختلف تقسیم شوند و بارها و بارها با یکدیگر مقایسه گردند. با سؤال کردن مکرر، تئوری ایجاد می‌شود. ارتباطات بین مفاهیم مشخص می‌گردد و حتی در مرحله نوشتن ممکن است بینش جدیدی اتفاق بیفتد (۳۰).

یادآورهای اولیه ممکن است به صورت نوشته‌هایی مانند «فراموش نکن یا من قصد دارم تا...» باشد. در مرحله بعد

صفحه باشد که با هدف خالی کردن افکار تحلیلگران، ارتقای سطح داده‌ها از سطح عینی به سطح مفهومی، توسعه خصوصیات هر طبقه، ارایه فرضیه در مورد ارتباط بین طبقات و آغاز پیدایش نظریه در حال ظهور نوشته می‌شود (۱۹). یکی از ویژگی‌های قابل توجه پژوهش کیفی، تداخل مکرر تجزیه و تحلیل داده‌ها با جمع‌آوری آن‌ها و تعامل محقق می‌باشد. این یادآورها و ایده‌ها در مقایسه‌های سراسری و یا در زمانی که الگوها در ساخت یک نظریه شروع به پدیدار شدن می‌کنند، مفید هستند (۲۶). به دلیل این‌که یادداشت‌های محقق روی تأملات آنان در طبقات مختلف انجام شده است، یادآورها ارتباطات مفهومی بین طبقات را ثبت می‌نمایند (۲۷). با نوشتن سریع عبارت، نقل قول، کلمات کلیدی و مانند آن در لحظه‌های نامعلوم، محقق می‌تواند اطلاعات حافظه خود را یادداشت نماید؛ در حالی که یادداشت‌های عرصه در مرحله بعد جمع‌آوری می‌شوند (۱).

یادآورها برای انعکاس و شرح معانی منسوب به کدهای مربوط به شرکت کنندگان و پژوهشگر، روشن شدن و مرتب نمودن و گسترش ایده‌ها و ثبت نقل قول‌ها یا عبارات مهم، شناسایی روابط بین کدها (۱۶) و فرضیه‌های مربوط به یک موضوع نوشته می‌شوند (۲۸، ۱). نتیجه این‌که الهام و خلق بیانیات نظری است که بر پایه داده‌های خام می‌باشد، اما کیفیت انتزاع‌سازی مفهومی را دارد (۴). یادآوردن‌نویسی کمک می‌کند تا محققان از اثرات بالقوه خود روی داده‌ها آگاه شوند. تجزیه و تحلیل داده‌ها را می‌توان به بحث و گفتگو بین داده‌ها، تئوری خلق شده و یادآورها با پژوهشگر تشبیه کرد (۲۵). فرایند کدگذاری و ایجاد مضامین با نوشتن یادآور مورد حمایت قرار می‌گیرد (۲۹). این یادآورها گفتگوهای درونی محقق را برای درک مفهوم در آینده مستند نموده، جهت شفافیت و وضوح مفهومی و بالا بردن سطح انتزاع نظری کمک کننده می‌باشد (۲۰). یادآورها محقق را به سوی نظریه‌پردازی سوق می‌دهد و بیشتر مفهومی هستند تا مبتنی بر واقعیات (۳۰). شکل ۱ مراحل توسعه گراند تئوری را نشان می‌دهد.

Charmaz ادعا کرد که فرایند یادآوردن‌نویسی، آنالیز و کدگذاری را در مراحل اولیه پژوهش تحریک می‌نماید (۵).

اساس برنامه از پیش تعیین شده یا سیستم تخصیص وظایف نمی‌باشد (۴). یادآوردن‌نویسی با آزادی کامل و خلاق در ارتباط است و هیچ قوانین خاصی برای نوشتن، گرامر و یا سبک نوشتاری آن وجود ندارد. وقتی محقق افکار خود را می‌نویسد، آن‌ها به داده‌های عینی تبدیل و ثبت می‌گردند. هیچ یادآور اشتباه و یا ضعیف نوشته شده‌ای وجود ندارد و هر پژوهشگر سبک مربوط به خودش را دارد (۱). هنگامی که جمع‌آوری داده‌ها تا حدودی توسط پژوهشگر به پایان رسید و کدگذاری به حد اشباع نظری رسید، می‌توان شروع به تنظیم یادداشت تئوری در سطح مفهومی یا مرتب‌سازی کدها نمود (۲۷).

مهم است که یادآوردن‌نویسی به عنوان یک روش، محدود به مرحله تحلیل پژوهش نشود (۴)، بلکه با اولین نشست کدگذاری آغاز شود و تا انتهای تحقیق ادامه یابد. کد نوشته‌ها به وسیله این نشست‌ها تولید می‌شود. یادآورها در شکل و اندازه، بسته به مرحله پروژه تحقیق و نوع کدی که وارد می‌شود، متفاوت می‌باشند (۳۳).

نظریه‌پردازان گراند مفهوم‌پردازی‌های خود را از تحقیق و داده‌ها (همان‌گونه که آن‌ها پدیدار شده و تغییر می‌نمایند) ثبت می‌کنند. پژوهشگر نوشتن را با یادآورهایی از تبیین دانش قبلی خود و درکی از پدیده‌های مطالعه آغاز کرده، در همان زمان نگرارش برداشت‌های در حال تکامل در پرتو تأمل روی داده‌ها و بازنمودهای فزاینده انتزاعی را ادامه می‌دهد. Glaser اشاره کرد که اگر ایده مهم است، بارها و بارها بازمی‌گردد (۱۹). تا زمانی که تئوری به دقت شرح داده و تکمیل شود، یادآوردن‌نویسی انجام می‌شود. یادداشت‌ها در طی روند نوشتن بارها مرتب می‌گردد که به اساس محکم یادآورهای تئوری بستگی دارد (۳۳). یادآورهای تحلیلی اولیه اغلب فقط یک یا دو جمله و گاهی اوقات در قالب یک سؤال است. با ادامه تجزیه و تحلیل و توسعه تفکر محقق، چندین یادآور پیچیده ممکن است در مورد همان مفهوم نوشته شود. یادآوردن‌نویسی اولیه از مقایسه مداوم یک مضمون با مضمون دیگر به وجود می‌آید، سپس مضمون‌ها به مفاهیم تبدیل می‌شوند (۳۴). محققان باید یادآورها را در مفاهیم دسته‌بندی شده در قسمت بالای نوشته‌های خود به گونه‌ای قرار دهند که به راحتی از

آن‌ها در کدهای کوچک قرار گرفته، سپس به صورت مضامین بزرگ، معانی و مفاهیم دسته‌بندی می‌شوند (۶). توصیه نمی‌شود که یادآور را در حاشیه یا متن یادداشت‌های در عرصه نوشت؛ چرا که ممکن است یادآورهای اولیه دوباره مورد بررسی قرار گیرند و این ممکن است منجر به سردرگمی محقق گردد (۱). همچنین، رویکرد تقلیل‌گرایانه و تجزیه‌گرایانه به دلیل پیچیدگی و احتمال ابهام به یادآور و یادآوردن‌نویسی، باعث سردرگمی و گیج شدن محقق می‌شود. محقق برای یادآوردن‌نویسی، قطعاتی از کاغذ یا کارت‌هایی را همراه خود دارد. علت استفاده از کارت برای یادآوردن‌نویسی یکی حمل راحت و دیگری تسهیل مرتب‌سازی است (۲۸). یادآورها همیشه باید عنوان، تاریخ و منبع داشته باشند و هرگز در مورد مردم نیست، بلکه در مورد ایده‌های مفهومی منتج از حوادث می‌باشد. محققان باید هر یادآوری را به یک ایده محدود نمایند. اگر دو یادآور با هم بر روی یک کارت نوشته شود، مرتب‌سازی بعدی دچار مشکل و پیچیدگی می‌شود (۱).

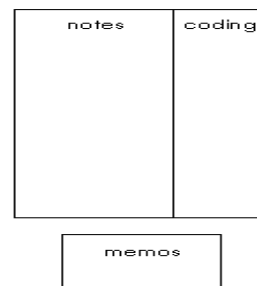
از محققان انتظار می‌رود که یادداشت‌ها را در سطحی از پیچیدگی مفهومی بنویسند که متناسب با مرحله کدگذاری تلقی شود (۲۳). یادآوردن‌نویسی از طریق نوشتن آزاد تحلیلگر و بدون نگرانی از دقت ادبی نوشته می‌شود و بیشتر منظور این است که ایده‌های تئوری و مفهومی تحلیلگر روی کاغذ آورده شود و به وسیله طبقه‌بندی یا ویژگی مشخصی از یادداشت، عنوان‌گذاری گردد (۱۶). محققان باتجربه، یک دفترچه یادداشت و یا یک دستگاه ضبط کوچک در همه زمان‌ها همراه خود دارند، حتی آن را در کنار تخت خود قرار می‌دهند تا واژه‌های کلیدی و ایده‌ها را همان موقع که برای آنان ایجاد می‌شود، ثبت کنند. یادداشت کامل را هر زمان که فرصت شود، می‌توان نوشت. مهم این است که ایده‌ها قبل از این‌که به فراموشی سپرده شوند، نوشته شوند (۲۰). اگر کسی با ایده‌ای از خواب بیدار شد، باید همان لحظه آن را ثبت نماید؛ چرا که صبح روز بعد ممکن است فراموش گردد (۳۱). محدوده یادآور از توضیحات حاشیه‌ای مختصر در متن دست‌نوشته تا ایده نظری ثبت شده در زمینه مجله و یا مقاله تحلیلی تکامل یافته متفاوت می‌باشد (۳۲). نوشتن یادآور بر

«این شرکت کننده در اشاره به موانع دستیابی به بیمار محوری در مراقبت‌ها به خستگی و شیفت‌های طولانی و بی‌انگیزگی پرستاران به ویژه پرستارهای جوان و تازه کار اشاره می‌کند که این موانع در مصاحبه‌های قبلی هم مطرح بوده است. فکر می‌کنم بنا به صحبت‌های این پرستار باید سراغ یه پرستار جوان و تازه کار هم برم. گرچه اغلب پرستارهای طرحی‌رو برای کار تو بخش ویژه نمی‌دارن، اما باید برم بیمارستان رجایی... فکر می‌کنم این اتفاق تو این بیمارستان بیفته. تا حالا مشارکت کنندگان در مطالعه پرستارهای سابقه‌دار با سوابق کاری ۱۶ و ۱۷ سال بودند. باید ببینم پرستارهای جوان و کم‌سابقه در مورد مفهوم مورد نظر مطالعه چی فکر می‌کنند».

یادآورنویسی روش‌شناختی یا عملیاتی شامل یادآوری‌ها، دستورالعمل‌ها (آموزش‌ها) و یا نقدهایی است که پژوهشگر جهت آشکارسازی آنالیز برای خود می‌نویسد. مثال زیر منتخبی از یک یادآور عملیاتی از مطالعه اسماعیلی و همکاران در پرستاران بیمارستان‌های وابسته به دانشگاه علوم پزشکی تهران است (۳۶):

«با خواندن مکرر مصاحبه‌ها و به خصوص مصاحبه پنجم (پرستار سی‌سی‌یو بیمارستان «س») متوجه شدم که این پرستار در شرح تجربه کاری خود در خصوص انجام اکو، مشاوره گوارش و سونوگرافی بیمار تلاش زیادی رو انجام می‌دهد تا تمام این اقدامات پاراکلینیکی (که به نظر می‌رسد بخشی از اقدامات مراقبتی بیمار باشد) در طی مدت زمان کم و بدون معطلی بیمار انجام بشه... اما خوب پرستار با چه شرایطی مواجه می‌شود؟ پزشک اکو تویبخش می‌کنه که چرا می‌رضرو سر ساعتی که اون گفته برای اکو نفرستاده... درسته که مراقبت وظیفه اصلی و هنر پرستاریست، اما مراقبت پرستاری که تو خلأ اتفاق نمی‌افته. به نظرم پرستار هم همین‌رو می‌خواد بگه که وجود این همکاری و هماهنگی و یا به قول استادم وجود تفاهم مشترک تیمی هم می‌تونه در ارایه مراقبت بیمار محور مؤثر باشه. با توجه به این تجارب حتماً باید به سراغ یک پزشک برای نمونه‌گیری نظری برم، اما باز هم کمی صبر می‌کنم ببینم بقیه مشارکت کنندگان چه

انتها جدا گردد (۸). یادآورهای ایجاد شده همراه با خواندن متون، مرتب‌سازی داده‌ها و نوشتن، منجر به ایجاد یادآورهای جدید می‌گردد (۳۴). شکل ۲ جایگاه یادآورها را در یک دست‌نوشته نشان می‌دهد (۲۸).

شکل ۲. جایگاه یادآورها در یک دست‌نوشته

انواع یادآور: یادآورها به انواع یادآورهای کد، نظری و عملی تقسیم می‌شوند. به نظر می‌رسد که ارتباط و اتصال شرایط کدگذاری شده و خصوصیات کدها، ترکیب گسترش یافته‌ای از یادآورهای نظری است که توسط Glaser به عنوان «مرحله اصلی» در تولید نظریه معرفی شده است (۲۱). زمانی که محقق کدگذاری انجام می‌دهد، برخی از عبارات نظری ایجاد می‌شود که ممکن است در مورد ارتباط بین گروه‌ها و یا در مورد یک موضوع اصلی باشد. همچنان که مضامین و ویژگی‌ها ظهور می‌یابند، ارتباط آن‌ها با مضامین اصلی، نظریه را ایجاد می‌کند (۳۵). یادآورنویسی نظری شامل سؤالات تئوری و خلاصه‌نویسی، کدگذاری‌ها و فرضیات است که برای نظارت و تقویت کدگذاری استفاده می‌شود و به عنوان پایه‌ای برای یکپارچه‌سازی نظریه و در نهایت تولید تئوری می‌باشد (۱۵). یادآورنویسی نظری در تلاش برای استخراج معنا از داده‌ها می‌باشد (۱). این نوع یادآورنویسی «مرحله اصلی متدولوژی گراند تئوری» است (۲۱، ۱۲).

محقق عقاید آزمایشی و مقوله‌های موقتی را مطرح می‌نماید، یافته‌ها را با یکدیگر مقایسه می‌کند و افکارش را به سرعت می‌نویسد (۶). مثال زیر منتخبی از یک یادآور نظری از تحقیق اسماعیلی و همکاران از پرستاران بیمارستان‌های وابسته به دانشگاه علوم پزشکی تهران است (۳۶):

انجام مقایسه مداوم مفاهیم در برابر داده‌های حقیقی، ارتباطات مفروض معتبر و احساس می‌شود و توضیحی احتمالی عرضه می‌گردد. در طول زمان، دیاگرام‌ها ترکیبی و پیچیده‌تر می‌شوند. شکل ۴ یک دیاگرام پیچیده را نمایش می‌دهد (۳۸).

شاید بیشترین استفاده کاربردی از یادآور، ثبت اثر تصمیم‌گیری‌هایی است که در سراسر مراحل تحقیق و در مراحل متعددی از مفهوم‌پردازی تا اتمام آن، اتخاذ و انجام شده است. مثال زیر منتخبی از یک یادآور عملیاتی در طی مطالعه Birks و همکاران (۴) از پرستاران برون‌تو می‌باشد:

«من روز گذشته با سرپرستاران ملاقاتی داشتم و در مورد بازدید برای جمع‌آوری داده‌ها در ماه آینده با آنان بحث و گفتگو نمودم. ما تصمیم گرفته‌ایم که در حال حاضر بحث با گروه‌های تمرکز را انتخاب نماییم؛ چون من در حال حاضر داده‌های زیادی از مصاحبه‌ها جمع‌آوری نموده‌ام و طبقات اولیه شکل گرفته‌اند. علاوه بر این، من معتقدم که شرکت کنندگان ممکن است در موقعیت گروه احساس راحتی بیشتری کنند و این ممکن است به اطلاعات، عمق و وسعت بیشتری دهد».

پژوهشگر باید قادر باشد که استراتژی‌های لازم برای تحلیل و استخراج معنی از داده‌ها را به کار گیرد و سپس آن‌ها را در واژه‌های مفهومی بیان کند (۳۸). نوشتن یادآور، این برآیند را با قادر ساختن پژوهشگر به پاسخ دادن به این سؤال که «واقعاً در داده‌ها چه اتفاقی می‌افتد؟» (۳۴) ممکن می‌سازد. Birks و Mills (۳۹) در پژوهش خود و طی کدبندی، از جملات تعریفی برای خلاصه کردن آنچه که داده‌ها می‌گویند، استفاده کردند. اقتباس‌های زیر از یادآورهای کدبندی، مثال‌های ساده‌ای از این‌ها را بیان می‌کند:

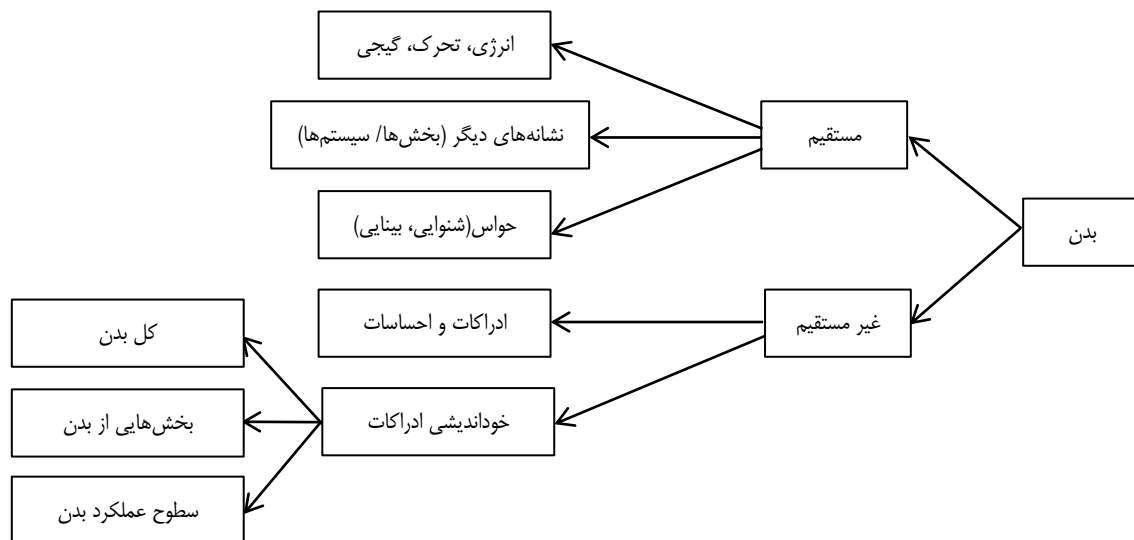
می‌گویند. شاید هم لازم باشد در صورت اشاره مشارکت کنندگان بعدی به این موضوع سؤالات بیشتری در این خصوص از شرکت کنندگان بعدی بپرسم».

نمودارها (دیاگرام) یادآورهای گرافیکی هستند و نقش مفهومی بسیار مهمی را ایفا می‌نمایند. نمودارها ابزارهای بصری هستند که چیزی را به تصویر می‌کشند. آن‌ها تراکم و پیچیدگی تجزیه و تحلیل کیفی را نشان می‌دهند. یک نمودار برای کشف شکاف‌ها و روابط مقوله‌ها به محقق کمک می‌کند (۱). دیاگرام‌ها محققان را قادر می‌کند تا داده‌ها را سازماندهی کرده، ثبتي از مفاهیم و ارتباطات بین آن‌ها داشته باشند و ایده‌های خود را ترکیب نمایند. دیاگرام‌ها به محققان در توضیح یافته‌هایشان به سایر همکاران به صورت منظم و سازماندهی شده نیز کمک می‌کند و محقق را وادار می‌سازد که خیلی دقیق و ظریف درباره داده‌ها فکر کند و داده‌ها را به جوهره اصلی خودشان تقلیل دهد. بنابراین، اگر محقق بتواند از دیاگرام استفاده کند، می‌تواند خیلی از موارد را هم‌زمان به دست آورد. چارچوب‌های پنداشتی به صورت نمایشی و تصویری بهتر از متن کتبی درک می‌شوند. ترسیم کل چارچوب روی یک صفحه، اجزای تشکیل دهنده یک پدیده را مشخص نموده، ارتباطات را ترسیم کرده، متغیرها را از نظر پنداشتی یا عملکردی تقسیم و هم‌زمان با تمام اطلاعات مربوط کار می‌کند. دیاگرام‌ها می‌توانند اولیه و یا پیچیده باشند. دیاگرام‌های اولیه مانند یادآورهای اولیه، غنی نیستند و نسبت به توصیف ارتباطات، ساده و جزیی هستند و به محقق کمک می‌کنند درباره ارتباط احتمالی فکر کند. شکل ۳ یک دیاگرام ساده را نمایش می‌دهد.

دیاگرام‌های پیچیده ارتباطات متعددی را نشان می‌دهند و اغلب موارد به ساخت نظریه مربوط می‌شوند تا توصیف. با

مراحل بیماری	تعداد ماشین		فراوانی		طول مدت	
	کم	زیاد	کم	متناوب	اغلب موارد	کوتاه همیشه
اولیه						
میانی						
تأخیری						

شکل ۳. یک دیاگرام ساده

شکل ۴. یک دیاگرام پیچیده

«در این جا چه اتفاقی می‌افتد؟ من با یک جمله تعریفی مواجه شده‌ام. پس از اتمام دوره تحصیلی، تازه من می‌فهمم که پرستاری... است. این می‌تواند دیگران را هم شامل شود. برای مثال اگر آن‌ها دوره تحصیلی را تمام کنند، آن‌ها می‌فهمند که پرستاری... است» (۴).

بحث

محققان نیاز به تفکر بیشتر در شیوه پژوهش خود دارند. هدف، تولید انواع خاصی از دانش است و این که چگونه و چرا به این نتیجه‌گیری رسیده‌اند. استفاده از یادآورهای متفکرانه، راهی برای رسیدن به این هدف است (۳۹). در گراند تئوری استفاده از یادآورها برای کنترل تحریف در تحلیل داده‌ها اهمیت زیادی دارد که با حساس‌سازی پژوهشگر نسبت به تورش‌ها و تعصبات شخصی او صورت می‌پذیرد (۲۲). اگرچه یادداشت‌های تئوری و نوشته کدها، خاص روند گراند تئوری است؛ با این حال ثبت کردن یادآورهای در عرصه و اطلاعات مصاحبه‌ها در دیگر تحقیقات کیفی خیلی متفاوت نیستند.

نویسندگان و محققان برجسته تحقیقات کیفی نظرات متعددی در مورد یادآورنویسی دارند. Glaser (۳۴) مصرانه به خوانندگان هشدار داده است که «اگر تحلیلگر این مرحله را را حذف کند و به طور مستقیم از کدگذاری به سمت طبقه‌بندی

کردن و یا نوشتن برود، او گراند تئوری انجام نمی‌دهد». در اهمیت قطعی این مسأله در تحقیقات با رویکرد گراند تئوری جای تردیدی باقی نیست؛ چرا که تحلیلگر ممکن است فکری را از دست بدهد و یا فرض و مقدمات اصلی آن ممکن است سهوی با موارد دیگری جایگزین شود و بدین جهت شاید نقش بنیادی آن (فکر) در کمک به دیگر افکار در حال توسعه کاهش می‌یابد (۴۰). Strauss و Corbin هم با وجود این که به صورت قابل توجهی اهمیت کمتر به این مرحله از فرایند پژوهش گراند تئوری داده‌اند و ادعا می‌کنند که یادداشت به عنوان یادآوری و یا منابعی از اطلاعات کمک می‌کند؛ اعتقاد دارند اگر محقق یادآورنویسی را حذف کند و به طور مستقیم از کدگذاری به نوشتن حرکت نماید، جزییات مفهومی زیادی را از دست می‌دهد یا آن‌ها را بدون تکامل رها می‌کند و شرح دقیق و انسجام قانع کننده نتایج تحلیل کاهش خواهد یافت (۱۱). به عبارت دیگر، اگرچه برخی از محققان به نوشتن یادآور در گراند تئوری بین جمع‌آوری داده‌ها و ساخت نظریه اکتفا می‌نمایند (۳۷، ۵) و یا آن را فقط برای تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌بینند (۳۷)، با این وجود اعتقاد دارند که نوشتن یادآور از مراحل مفهومی مطالعه می‌تواند به محققان در شناسایی دیدگاه‌هایشان، عضویت آنان در جهان اجتماعی و سوگیری‌ها کمک کند (۱۷).

ابزار مؤثری در فایق آمدن بر «فلج تحلیلی» (حالتی است که در آن پژوهشگر و به خصوص فرد تازه کار قادر نیست تا از جمع آوری داده‌ها به تحلیل برسد) می‌باشند. این مسأله اغلب به دلیل این است که پژوهشگران می‌ترسند خطا کنند (۹). شاید به همین دلیل، در ویرایش سوم کتاب اصول تحقیق کیفی Corbin و Strauss آمده است؛ «قصد دارند از تفکر درباره یادآور‌ها در چارچوبی ساختارمند دور شوند» (۳۷). علت این تغییر رویه آن است که محققان مبتدی اغلب موارد با این که چه چیزی درست است، دچار مشکل می‌شوند و قرار دادن آن‌ها در چارچوبی ساختارمند از انواع یادآور‌ها، منجر به از بین رفتن جنبه تولید یادآوردن‌نویسی می‌شود. در واقع نوع یا شکل یادآور‌ها مهم نیست، بلکه انجام واقعی یادآوردن‌نویسی حایز اهمیت است. یادآور‌ها باید به تبیین آشکار و آزادانه داده‌ها، شناخت و توسعه ویژگی‌ها و ابعاد مفاهیم یا طبقات، انجام مقایسه‌ها و پرسش سؤالات، تشریح پارادایم، ارتباطات بین شرایط، اعمال/ تعاملات و پیامدها و توسعه و تکامل خط داستانی بپردازند. محقق نباید درگیر این بشود که چه نوع یادآوری را بنویسد. مهم این است که او به نوشتن یادآور عادت کند.

نتیجه‌گیری

یادآوردن‌نویسی ابزار مؤثری است که می‌تواند به منظور غنی شدن تجربه پژوهشی در همه روش‌های کیفی مورد استفاده قرار گیرد. این سؤال مطرح می‌شود که آیا تحقیق کیفی بدون استفاده از یادآوردن‌نویسی به عنوان یک استراتژی پژوهش، به نتیجه می‌رسد؟ بدون شک بله، اما این احتمال وجود دارد که نتیجه نهایی از عمق کمتری برخوردار باشد و همچنین کیفیت و عناصر معنایی فردی و به اشتراک گذاشته شده را که مشخصه پژوهش کیفی است، کم خواهد داشت (۴). امید است پژوهشگران مطالعات کیفی دید وسیع و جامعی از اهمیت و شیوه‌های نگارش یادآوردن‌نویسی کسب نمایند و در انجام مطالعات، آموزه‌های خود را به کار گیرند تا به داده‌ها و جهانی که داده‌ها از بستر آن تولید شده است، صادق بمانند و روایی و پایایی پژوهش خود را ارتقا دهند.

به نظر می‌رسد مطلب به اندازه کافی روشن شد که Charmaz (۵)، Glaser (۳۴) و Corbin و Strauss (۳۷) برای افراد تازه کار در انجام گراند تئوری همین توصیه را داشته‌اند. آنچه در ادبیات کمتر آشکار است، این است که نظریه‌پرداز برای انجام تجزیه و تحلیل داده‌ها به طور کامل در داده‌ها غوطه‌ور می‌شود. در واقع داده‌ها در زندگی، تنفس، خوردن، خوابیدن و دوش گرفتن با محقق همراه می‌باشد و هرگز دور از ذهن خودآگاه محقق نیست و همیشه حاضر و به عنوان صدای پس‌زمینه در تفکر او می‌باشد. نظریه‌پردازان گراند زمان زیادی را صرف تأمل و تعمق می‌کنند و گفتگوی درونی پیچیده‌ای را برای کسب درک مناسب انجام می‌دهند. یکی از مهم‌ترین وظایف یادآوردن‌نویسی، قطع چرخه نشخوار فکری (گرچه برای مدت کوتاهی باشد) با قرار دادن ایده‌ها روی کاغذ است که اجازه می‌دهد محقق در فضا نفس بکشد و امکان خواب بدون وقفه فراهم گردد (۴۱). مسأله مهم آن است که باید برای ایده فرد ارزش قایل شد و به سرعت آن‌ها را به صورت مکتوب درآورد. هر جایی که ایده‌ای به ذهن خطور کرد (حتی وقتی که هنوز مبهم است و در مورد آن به دقت فکر نشده)، لازم است به سرعت مکتوب گردد (۳۱).

پژوهش کیفی یک سفر تکاملی است. پژوهشگر باید انتظار شکل‌گیری ایده‌های متفاوت و تغییر در جهت‌های عملکردی را در پاسخ به آنچه که در داده‌ها یافته می‌شود، داشته باشد. این تفاوت‌ها از طریق یادآوردن‌نویسی قابل تشخیص و اثرگذاری هستند. در نتیجه جهت‌ها و فرایندهای فکری قبلی موجود در یادآور‌هایی که در طول زمان نوشته می‌شوند، ممکن است نیاز به تغییر یا واضح‌سازی داشته باشند یا ثابت شود که به طور کامل حشو هستند (۱۱). آن‌گونه که Clarke گفته است، چون فقط آن‌ها با سلیکون نوشته شده‌اند، بدین معنی نیست که شما نمی‌توانید ذهنتان را عوض نمایید (۹). بنابراین، نوشتن یادآور به پژوهشگران اجازه می‌دهد که خطرپذیر باشند. در یادآور‌ها که به صورت مطمئن و بدون تعصب ثبت ایده‌ها را ممکن می‌سازند، اصلاح نه تنها مجاز است بلکه تشویق هم می‌گردد. به همین دلیل یادآور‌ها

References

1. Groenewald T. Memos and memoing. In: Given LM, Editor. The SAGE encyclopedia of qualitative research methods. New York, NY: SAGE Publications; 2008.
2. Creswell JW. Educational research: planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research, video-enhanced pearson etext -- access card. London, UK: Pearson College Division; 2005.
3. Moghaddam A. Coding issues in grounded theory. Educational Research, 2006; 16(1): 52-66.
4. Birks M, Chapman Y, Francis K. Memoing in qualitative research. Journal of Research in Nursing 2008; 13(1): 68-75.
5. Charmaz K. Constructing grounded theory: a practical guide through qualitative analysis. New York, NY: Sage Publications; 2006.
6. Holloway I, Wheeler S. Qualitative research in nursing and healthcare. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons; 2010.
7. Primeau LA. Reflections on self in qualitative research: stories of family. Am J Occup Ther 2003; 57(1): 9-16.
8. Speziale H, Carpenter DR. Qualitative research in nursing: advancing the humanistic imperative. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2007.
9. Young KS, Florian L. Researching teacher education for inclusion: using a methodological memo. International Journal of Research & Method in Education 2013; 36(4): 355-71.
10. Clarke A. Situational analysis: grounded theory after the postmodern turn. New York, NY: Sage Publications; 2005.
11. Corbin J, Strauss A. Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory. New York, NY: SAGE Publications; 1998.
12. Thomas G, James D. Reinventing grounded theory: some questions about theory, ground and discovery. British Educational Research Journal 2006; 32(6): 767-95.
13. Elliott N, Lazenbatt A. How to recognise a 'quality' grounded theory research study. Aust J Adv Nurs 2005; 22(3): 48-52.
14. Charon JM. Symbolic interactionism: an introduction interpretation value pack with mysearchlab. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall; 2009.
15. Rolfe G, Jasper M, Freshwater D. Critical reflection in practice: generating knowledge for care. London, UK: Palgrave Macmillan; 2010.
16. Allan G. A critique of using grounded theory as a research method. Electronic Journal of Business Research Methods 2003; 2(1): 1-10.
17. Chamberlain-Salaun J, Mills J, Usher K. Linking symbolic interactionism and grounded theory methods in a research design from Corbin and Strauss' assumptions to action [Online]. [cited 2013 Sep 29]; Available from: URL: <http://sgo.sagepub.com/content/3/3/2158244013505757.full-text.pdf+html>
18. Alvesson M, Sköldbberg K. Reflexive methodology: new vistas for qualitative research. New York, NY: Sage Publications; 2009.
19. Glaser BG. Theoretical sensitivity: advances in the methodology of grounded theory. Mill Valley, CA: Sociology Press; 1978.
20. Milliken PJ, Schreiber RS. Can you "do" grounded theory without symbolic interactionism. In: Schreiber R, Stern N, Editors. Using grounded theory in nursing. New York, NY: Springer Publishing Company; 2001. p. 177-90.
21. Glaser BG. Emergence Vs forcing: basics of grounded theory analysis. Mill Valley, CA: Sociology Press; 1992.
22. Cronin C. Memoing: an active tool in research [Thesis]. Colchester, Essex, UK: School of Health & Human Sciences, University of Essex; 2012.
23. Boychuk Duchscher JE, Morgan D. Grounded theory: reflections on the emergence vs. forcing debate. J Adv Nurs 2004; 48(6): 605-12.
24. Vicki D, Karen F, Ysanne C. Mature learners becoming registered nurses: a grounded theory model. Australian Journal of Advanced Nursing 2008; 26(2): 39-45.
25. McGhee G, Marland GR, Atkinson J. Grounded theory research: literature reviewing and reflexivity. J Adv Nurs 2007; 60(3): 334-42.
26. Yin RK. Case study research: design and methods. New York, NY: SAGE Publications; 2009.
27. Hoda R, Noble J, Marshall S. Using grounded theory to study the human aspects of software engineering. Human Aspects of Software Engineering 2010; 5: 26.
28. Dick B. AR and grounded theory [Online]. [cited 2003]; Available from: URL: http://www.aral.com.au/DLitt/DLitt_P60andgt.pdf

29. Gorra AA. An analysis of the relationship between individuals' perceptions of privacy and mobile phone location data: a grounded theory study [Thesis]; Leeds, UK: Leeds Metropolitan University; 2007.
30. Munhall PL. Nursing research. Burlington, MA: Jones & Bartlett Learning; 2001.
31. Burns N, Grove SK. The practice of nursing research: conduct, critique, and utilization. Philadelphia, PA: Elsevier/Saunders; 2005.
32. Sankaran S. Memos to myself: A tool to improve reflection during an action research project [Online]. [cited 1997]; Available from: URL: <http://www.lupinworks.com/glit6756/online.php>
33. Corbin JM, Corbin A. Grounded theory research: procedures, canons and evaluative criteria. Qualitative Sociology 1990; 13(1): 3-21.
34. Glaser BG. Remodeling grounded theory. Forum: Qualitative Social Research 2004; 5(2): 2-22.
35. Dick B. Grounded theory: a thumbnail sketch [Online]. [cited 2005]; Available from: URL: <http://www.aral.com.au/resources/grounded.html>
36. Esmaeili M, Cheraghi MA, Salsali M. Explain the process of patient-centered nursing care in intensive care units: a model [Thesis]. Tehran, Iran: School of Nursing and Midwifery, Tehran University Medical Sciences 2014. [In Persian].
37. Corbin JM, Strauss AL. Basics of qualitative research: techniques and procedures for developing grounded theory. New York, NY: Sage Publications, Inc; 2008.
38. Polit-O'Hara D, Beck CT. Essentials of Nursing Research: Methods, Appraisal, and Utilization. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins; 2006.
39. Bryant A, Charmaz K. The SAGE handbook of grounded theory. New York, NY: SAGE Publications, 2007.
40. Birks M, Mills J. Grounded theory: a practical guide. New York, NY: Sage Publications; 2010.
41. Milliken PJ, Schreiber R. Examining the nexus between grounded theory and symbolic interactionism. International Journal of Qualitative Methods 2012; 11(5): 684-96.

Memo and memoing in qualitative research: a narrative review

Naghmeh Razzaghi¹, Mahboobeh Abdolrahimi², Mahvash Salsali³

Original Article

Abstract

Introduction: Memoing is a logical recording of that which the researcher learns from the data. Lack of memoing in qualitative researches is a major problem which has a negative effect on the final outcome of a project. Therefore, this research was conducted with the purpose of evaluating different aspects of memoing in qualitative research.

Method: This was a narrative review study performed through searching the keywords of "memo", "memoing", and "qualitative research" in databases and available printed materials related to qualitative research. Therefore, 42 books and articles published between 1978 and 2013 were reviewed.

Results: A qualitative research is a developmental journey. The researcher should expect the formation of different ideas and changes in performance. These differences can be detected and affected through memoing. Memoing is a process in which events, thoughts, and their changes are recorded in chronological order according to reasons and circumstances without a specific writing style. Memoing is a kind of reflection written to consider and explain the meanings ascribed to codes related to the participants and researchers, to clarify, arrange, and develop ideas, to record important quotations or statements, and to identify relationships between codes and hypotheses related to a topic. Memos are divided into code, theoretical, and operational memos.

Conclusion: Memoing is an effective tool for a rich research experience in all qualitative research methods. Qualitative researchers, through a comprehensive view of memoing, can stay true to the data and data context and increase the validity and reliability of their research.

Keywords: Memo, Memoing, Qualitative research

Citation: Razzaghi N, Abdolrahimi M, Salsali M. **Memo and memoing in qualitative research: a narrative review.** J Qual Res Health Sci 2015; 4(2): 206-17.

Received date: 30.4.2015

Accept date: 2.7.2015

1- Faculty Member, Department of Pediatric Nursing, School of Nursing and Midwifery, Mashhad University of Medical Sciences, Mashhad AND PhD Student in Nursing, School of Nursing and Midwifery, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

2- PhD Student in nursing, School of Nursing and Midwifery, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

3- Professor, Department of Nursing, School of Nursing and Midwifery, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Corresponding Author: Mahboobeh Abdolrahimi, Email: mahbobehabdolrahimi@gmail.com